

BRASSAI SÁMUEL ESZTÉTIKÁJA. Egy régi kis német könyv jutott kezembe, melynek címe: *Samuel Brassai, von dem vergnügen, welches durch Anschauen und Anhören schöner Gegenstände in uns erregt wird. Aus dem Magyarischen übersetzt von Hugo von Meltzl. Klausenburg, 1877. (66 l.)* A fordító megjegyzi, hogy ez értekezés negyvenöt év előtt jelent meg magyar nyelven „A gyönyörűségről, melyet a szép művek szemlélése vagy hallása okoz bennünk”, a „Nemzeti Társalkodó” 1832. évi folyamában. Miután Brassai elveti a művészet mibenlétének utánzási elméletét, valamint ama tanítást is, mely a művészet hivatását az eszményítésben látja, azt a módszert jelöli meg helyesnek, mely nem a tárgyból, hanem az *alany* esztétikai élményeiből indul ki. Beható vizsgálódás után arra az eredményre jut, hogy az esztétikai gyönyört szellemünk azon önkéntes tevékenysége okozza, mely valamely szép mű érzéki adatásában felmerült vonásokat kiegészíti s így annál tökéletesebb képet alkot. Ezért hagy esetleg hidegen a valóság, míg annak másolata gyönyörködtet: ez utóbbi ugyanis a régi kiegészítésére hívja fel lelki tevékenységünket. A lélek mivoltánál fogva szüntelenül tevékeny s annak gyakorlása gyönyörűséggel tölt el bennünket. Mindezt Brassai a nála megszokott élelméjűséggel és sajtósan egyéni stílusával fejt ki.

Műve nem nagy igényekkel lép fel: maga a felvetett gondolatot olyanakk mondja, melyet később talán más kutató tovább fejleszthet. Nem is akarhat az esztétika alapvetése lenni; hiszen az esztétikai gyönyörűség fenti magyarázata nyilván *felteszi* azt, hogy az esztétikai tárgynak bizonyos vonásokkal kell bírnia, melyeket Brassai nem is kísérel meg kifejtteni. De az esztétikai élvezés *lélektanához* érdekes adalékot nyújt érdemtellenül elfelejtett nagy tudósunk e kis munkája.

Pauler Akos.

## II. LAJOS BAJOR KIRÁLY ÉS KAINTZ JÓZSEF BARÁTSÁGA.

### I.

„Saverny” és „Didier”.

Kaintz József alig mult huszonhárom éves.

Nem nagy kor. Sok művésztehetség erre az időre még ki se bontakozik, de neki már komoly művészi multja volt.

Színészképzőt sem járt. Tizenöt éves korában pattant a színre egy bécsi színpadon és mint serdült ifjú már a meiningeni herceg híres társulatánál aratott feltűnő, zajos sikereket.

Ez volt a híre, mikor Münchenbe került.

S annak is egy éve.

1881-et írtak.

Az udvari színház külön előadásainak a sorozatában, — melyeket a király egymaga hallgatott —, április 30-án „Marion de Lorme” került a musorra. Hugo Viktor-féle romantikus dráma, egyike azoknak az érzelmes drámáknak, melyekért a rajongó, művészelkű király könyvezevel lekesült.

Kaintz József játszotta a szegény Didier-t, a hazátlan ifjút, Rohde úr pedig Saverny marquis-t, az öregebb barátját. A király érdeklődve nézte a darabot. Izgatottan figyelt minden egyes szóra, minden mozdulatra. S az előadás után rendkívül értékes, szafirokkal, gyémántokkal kirakott gyűrűt küldött emlékül a meglepett Didier-nek.

„Marion de Lorme” előadását pedig másnap ismételték a király parancsára.

S a rendkívüli siker még szilárdabban alapozta meg a művész karrierjét. A király ezúttal is drága ajándékkal kedveskedett neki, sőt megparancsolta, hogy legfelsőbb királyi üdvözlését és elismerését is adják tudtára.

A művész nem késlekedett a válaszevélel. Forró haláljának szenvedélyes szóval adott kifejezést. És

ez a hódolat bő termést hozott. Mert Bürkel miniszteri tanácsostól sikerült megtudnia, hogy őfelségét az ő meghatott sorai a legkellemesebben érintették.

II. Lajos, Isten kegyelméből koronás királya egy kiváló népnek, hódolattal üdvözölte a mosoni sváb fiút. Kaintz József pedig, — Isten kegyelméből való koronás királya a színművészetnek —, még mélyebb hódolattal, gyermeki naivsággal üdvözölte viszont s a két ékes szellem szoros kapcsolata innen számitandó.

Újra eltelt tíz nap.

A külön előadások befejezéseiképe a „Mesterdalmokok“-ra készült a színház. S az igazgatóság túlzott gondot fordított a nehéz darabra. De az előadás napján kínos eset történt. Kínos tudniillik az énekesekre, akik hiába fáradtak. Mert váratlan parancsot kapott az igazgató, meglepőt, kellemetlen: vegye le a másorról a Wagner-operát és harmadszor is ismétlje meg a „Marion de Lorme“ előadását.

Kellemetlen lehetett a többi közt azért is, mert Wagner Richárdot kellett mellőznie, kit egy világ csodált, — egy szeles ifjúért, ki még nemrég tűnt föl, ki még félig gyermek!

De a parancsot teljesíteni kellett.

S a király újra belemélyedt az előadásba. Újra megkönyezett minden fordulatot s az előadás után azt üzenté Kaintznak: szívből üdvözli, köszöni neki a ritka élvezetet és reméli, hogy tartósan Münchenhez kötheti.

Mivel pedig ezt az üzenetet is gazdag ajándék kísérte, természetesen, hogy másnap reggel izzó levelet intézett a művész a kabinetirodához és arra a levélre, — most már sajátkezűleg! — válaszolt a király.

*Első levél.* „Kedves Kaintz Úr! Még mindig az Ön megindító, hasonlíthatatlan játékának s ma érkezett kedves levelének rendkívüli hatása alatt, követem szívem vágyát és megvallom, mily mélységesen érzem, hogy én vagyok az, aki Önnek halálával tartozom. Ön olyan megragadó, szívhez szóló hangon adott kifejezést érzelmeinek, hogy nem tehetek mást, mint hogy e sorokban sajátkezűleg és személyesen a legmélyebb hálámat és lelki örömet adjam tudtára.

Az április 30-i, a május 1-i és 10-i esték aranybetűkkel vannak emlékezetembe véve. Csak folytatna nehez, de szép és tiszteletre méltó hivatalát tovább is oly fölségesen, amint megkezdte és biztosítom, hogy mindenkor igaz szívvel kívánok Önnek tartós jólétet és boldogságot. Fogadja, kedves Kaintz Úr, a legmelegebb üdvözetemet; maradjon barátságos érzülettel jóakarója Lajos. Berg, 1881 május 11-én (12-én reggel).“

Ehhez a levélhez nem kell kommentár. A szív szelid, egyszerű hangjából a király egész szeretetreméltósága árad ki, amit az ifjú művészsel kötött barátsága során változatlanul meg is tartott.

*Második levél.* „Kedves Kaintz Úr! Nem állhatok ellen a vágyának, ismételve, kell Önnek írnom. Mivel Berget csakhamar elhagyni szándékozom, hogy a hegyekbe menjek, arra a tájékra, ahol a mult évben Hugo Viktornak azt a szép és érdekes drámáját olvastam, melyet az Ön előadása megdicsőített, nem akarok úgy távozni, hogy a legmelegebben el ne búcsúzzam Öntől. Ma teljes nyolc napja, hogy az Ön elragadó játéka föllekesített, megrázó hangja először markolt a lelkembe. És nem halványul a mélységes, hatalmas benyomás!

Főséges Hugo Viktor „Hernani“ c. drámája, melynek előadása végtelen örömet szerezne nekem, de persze, csak úgy, ha Ön a főszerepet vállalná. Küldöm a fordítását, bár nem tudom, vajjon az eredet nem ismeri-e már? Nagyon szeretném, ha közölné velem.

Jól tudom, milyen rosszindulatú, fondorkodó és irigy a színház művész-személyzetének legnagyobb része. Ha volnának ártó ellenségei, nevezze meg őket, hogy megvédjem Önt s útját egyengessem, mert úgy érzem, minden gondot és bánatot, amennyire lehet, távol kell tartanom Öntől.

Jól tudja, hogy a hangja mennyire megragadott, ennél fogva nem fog féreérteni, ha a következőket írom Önnek. Az első felvonásokban úgy tetszett nekem, mintha a hangja megerőltetés ellen küzdött volna és Ön korábban, alighanem játékbeli túlbuzgóságból, bensőleg ártott magának.

Ha csakugyan úgy volna, nagyon

elszomorítana! Kérem, írja meg a valót! Egyébként pedig éljen boldogan és gondoljon reám barátsággal. Erre kérem Önt. Fogadja, kedves Kaintz Úr, legszívesebb üdvözletemet s különös jóakaratomról és bizalmamról biztosítva Önt, maradok baráti érülettel Lajos. Berg, 1881 május 17. éjszaka.“

Ebben a levélben már a bizalmatlanság szikrája lobban föl, amit a király remetetermészete, a társas érintkezéstől való idegenkedése csak szított benne. De a művész melegen védelmezte a kollégáit, még pedig — amint többször is kitűnik — háttározott sikerrel.

Egy reggel, a második levél vétele után, éppen a „Második Richárd“ főpróbáján, a királynak egy embere kereste a művészt. Legfelsőbb megbízásból közölte vele, hogy a király még aznap föltétlen elvárja a linderhofi kastélyba.

Tizenegy óra mult.

Tizenkettő körül indult a vonat Münchenből Murnau felé és a művésznek csak annyi ideje volt, hogy a legszükségesebb uti holmiját becsomagolhassa s a vasútra siessen. De így is elkésett; mikor odaért, a vonat épp elindult.

Későbbi vonat még aznap este vitte és röviddel napkelte előtt érkezett Linderhofba, ahol a király egy kéken világított barlangban, kitörő örömmel fogadta.

Két egész hetet töltöttek együtt.

Ott érlelődött meg a király spanyolországi útjának a terve is, ahova a művésznek el kellett volna őt kísérnie. Mert arra az útra rég kívánczkzott. A granadai Alhambrát akarta látni, ami rég érdekelte.

*Harmadik levél.* „Kedves Kaintz Úr! Az éjjel újra megérkezve, nem térek nyugalomra, amíg örvendetes, kedves levelét melegen meg nem köszönöm. Röviddel előbb kaptam a kezembe, mielőtt a Halbammert elhagytam volna.

Őszinte örömmre szolgál, hogy kellemesen gondol a linderhofi tartózkodására. Nekem is úgy tűnnek elő azok a felejthetetlen szép, de fájdalom, oly gyorsan tovatűnő napok, melyeket az Ön társaságában töltöttem ott, mint valami álom. Kár, nagy kár, hogy az éghajlati viszonyok jelenleg nem engedik meg a tervezett spanyolországi utat. Távozása után egy órával, 11-én, én is el-

hagytam Linderhofot, de a Halbammeren kívül más hegyi házamat föl se kereshettem a nagy hóvihár miatt. Ma kaptam meg azt a Grabbe-féle drámát, amit Ön a Planseen figyelmembe ajánlt és hamarosan bele is fogok olvasásába. Mily kellemes lett volna mindkettőnkre nézve, ha a kegyes végzet megengedte volna, hogy a gondolatban oly szépen kiszínezett utazásunkat korábban, vagy legalább is ezekben a napokban, megkezdhettük volna. Mert így az összehúzás veszedelmét' (ami, hála Istennek, még nem következett el), messze elkerültük volna. Ó, bár el ne felejténé a drága Didier az ő jó barátját, Savernyt, aki tiszta szívvel, minden elgondolható jót kíván neki; aki azt kívánja neki, hogy bánat és betegség soha se érje!

Nagy örömmre szolgálta az a bécsi újság, amely az Ön vendégszereplése alkalmával fotográfiáját s életrajzát közölte.

Vajjon kedvére van-e, hogy az új szerepek tanulása annyira leköti a nyári szünet előtt? Ha nem, úgy legjobb lesz, ha Bürkelhez fordul.

Ezúttal barátsággal figyelmeztetem ígéretére, hogy a hangját mindenkor kímélni fogja. A madarak már énekelnek, erősen virrad, azért hát lezárom ezt a leveletem, őszinte sajnálattal rossz írásom miatt. De borzalmas tollaim vannak! Amikor Önnek, kedves Kaintz Úr, ezer szíves üdvözetet küldök, gondolatban testvéri jobbomat nyújtom és maradok csodálattal, nagyrabecsüléssel, az Ön baráti érülettel Lajos. Berg, 1881 június 16 (reggel).“

A művész hangjáról annyi szó esik, hogy ez a körülmény magyarázatot követel.

Úgy látszik, megbűvölte a királyt. Amint a művész Linderhofba érve, megállt előtte s a beszéde nem zengett a megszokott erővel, mint a színpadon, — mintha csalódás árnya vonult volna át a király arculatán. De csak hosszabb együttlét után nyilatkozott róla.

— Ön oly halkán beszél, — panaszkolta neki s akkor jutott arra a különös gondolatra, hogy a móri kioszk szökőkútját csobogni hagyja —, így tán hangosabb beszédre kényszerítheti barátját.

Zajgott a vízesés és a művész hangja annyira elragadta, hogy na-

<sup>1</sup> Itt minisztereire s a tanácsadóira céloz.

gyobb távolságról, lehúnyt szemmel hallgatta, hosszan, álmadozva, mint andalító zenét.

Eszükbe se jutott volna, hogy egymás sajátságait, amelyek pedig feltűnők lehetnek, magasztalják, vagy éppen kifogásolják.

Igy nem vette akkor észre a művész, mily beható tanulmány tárgya lett a hangja; mennyire igyekezett a király, hogy minden körülmények közt fokozott erejű hangját csalja ki belőle.

Igy lett aztán a raffinált szokása, hogy a teremben messze távolodott és sűrűn megzavarta egy-egy odavetett szóval:

— Hogyan?... Mi az?... — hogy így kényszerítse az előadottak megismétlésére.

*Negyedik levél.* „Kedves Kaintz Úr! Súrget a vágy, hogy a kedves levelét, valamint határtalan örömmre szolgáló fényképét és életrajzát, a legbensőbb hálával megköszönjem.

A cikk hangja kellemesen érintett. Lelke szent lángja a művészet iránt, mely ellenállhatatlanul ragadja magával mindazokat, akik megérdemlik, hogy lássák és hallják Ont, — ki kételkednek benne? —, diadallal tör utat magának és e szent erő előtt minden ellenségének a fondorkodása föltétlen szégyent vall.

Hogy eméssze el a lelke lángja minden irigyt és rosszakaróját, akit úgy gyűlölök, mintha a magamé volna!

Szabad-e a lapot megtartanom? Végezetül a legmelegebben üdvözlöm Önt, Kedves Testvérem és maradok hűséges híve és baráti érzületű Lajosa. Berg, 1881 június 17 (reggel).“

*Ötödik levél.* „Kedves Kaintz Úr! Teljes nyole napja, hogy Linderhofot elhagytuk. Végtelenül örülök, ha értesítene, mint megy a sora, vídám és elégedett-e és vajjon a kollégái kitarának-e még az Ön iránt való, keresett szeretetreméltóságban? Szép és érdekes-e az ezred jubileumán előadandó darab? Melyik szerepet játssza Ön benne? Ma este meglátogattam Possenhofenben a császárnét,<sup>2</sup> aki renkívül

<sup>2</sup> Itt az osztrák császárnőről, Erzsébet királynéről van szó, akit a király r. j. j. gva tisztelt. A „kis Valéria“ is kedves volt neki s az elbájos szeretetreméltósága üdítően és jótékonyan hatott rá.

szeretetreméltó volt. Majdnem másfél óráig sétáltunk a parkban. A „kis Valéria“ főhercegnőt is alkalomam volt látni és jászminvirágot is kaptam tőle.

Talán a spanyolországi utunk októberben keresztülvihető lesz! Még ma elolvastam Heigel legújabb darabjának az utolsó két felvonását s újra átveszem „Az élet: álom“ e szomorújátékot is. Rustán fölséges verseinél többet akarok gondolni Önre, mint bármikor máskor és lélekben fölidézem a bűbajos hangjának varázsát. Most pedig Isten Önnel, drága Testvérem! Ne feledje az Ön Savernyjét, akinek a gondolatai annyszor időznek az ő Didierjénél. Szíves üdvözlét küldi baráti érzületű Lajosa. Berg, 1881 június 18-án. U. i. Izgatottan várom a „Clavigo“ előadásáról szóló tudósításokat.“

*Hatodik levél.* „Kedves Kaintz Úr! Annak a tervemnek, amelyet itt most vázolni kívánok, reám nézve csak úgy van értéke és értelme, csak akkor szerez nekem örömet, ha Önnek is örömet szerez. Ugyanis pár nap múlva, alighanem hétfőn, e hó 27-én, szeretnék egy kis útra kirándulni, a klasszikus, csodaszép svájci óskantókba, a fölséges Vierwaldstätti-tó partjára; de csak úgy, ha kedve volna velem tartani. Ön ebben az esetben két héttel később utaznék Klosterneuburgba, de anélkül, hogy az ott való tartózkodását megrövidítené.

Ez a kis halasztás volna az egyetlen különbség. Ez az út, amelyről azt hiszem, aligha bánná meg, egy kis praeambuluma volna a spanyolországi utazásunknak, amit föladni nem tudok. Ha Önnek holnap (23-án) az előadás miatt nem volna kedve az írásra (ami könnyen érthető), legyen olyan jó, 24-én a választ megadni, holnap, élőszóval pedig Hesseschwerdt útján az akaratát velem tudatni. Ma a császárné kegyes volt itt meglátogatni, aminek nagyon örültem. Most pedig melegen üdvözlöm, drága Testvérem és maradok baráti érzületű Lajosa. Berg, 1881 június 22, éjjel.“

A következő levélben jubileumi ünnepről beszél a király; az első bajor „Király“-gyalogezred kétszázéves fönnállásának 1881 június 23-án tartandó ünnepéről.

*Hetedik levél.* „Kedves Kaintz Úr!

Itt küldöm az ön számára rendelt két művet „Spanyolország“-ról és „Schweiz“-ről és boldog volnék, ha élvezetet találna bennük. Most pedig áttérek az e hó 23-i jubileumra. Ha én megjelennék az előadáson, az csak hideg, merev formáság, az élvezettel éppen ellenkező, reprezentációs ügy volna a számomra, bár Ön, amiben nem kételkedem, még oly kitűnően játszanék s a darab még oly érdekfeszítő volna is. Az a hatalmas benyomás, amit a „Marion de Lorme“ c. dráma és mindenekfölött az Ön elragadó játéka Didier szerepében gyakorolt reám, természetesen nem enyésznek el, de valami sűrű, zavaros fátvol borulna reá. Azt a hatalmas, költői varázslatot pedig (amely, ha eddig szent és tiszta maradt, az egész nyarat, s az egész őszt megdicsőíti), minek se szabad megzavarnia, megszentésételetlenítenie. Miután pedig ezt, dráma Didier, úgy, amint kellett, a tudtára adtam, hiszem, hogy Ön aligha kívánja, hogy én azon az ünnepi estén „óvációs áldozat“-nak dobjam magam oda: a régi, fölséges költői benyomást túlságosan megtépné vele. Mennyire örvendek Ön miatt, hogy a színházi szünet csakhamar beáll. A pihenés csak a javára lesz. Mindig félek, hogy Ön a meningieneknél, de azelőtt is meg azóta is, túlságosan megerőltette magát és az a túlság, ha idejekorán nem kíméli magát, túlszűzhatja az idegeit: hosszú időre árt vele magának. Azt pedig borzasztón fájjalnám, mert Ön oly dráma nekem s a jóléte, szenvedése egyformán nagyon a szívemen fekszik. Végtelenül örvendtem, hogy a legutóbbi levele szerint is jól érzi magát s a kollégái ellen sincs semmi panasza.

Grillparzer szomorújátékát: „Az élet: álom“, — fölségesen élveztem. Ezt a mély, költői, illatos darabot a legközelebbi külön előadások közé beékelni kívántam. Nagyon érdekeltne, ha Lewinsky müncheni fellépéséről közelebbi értesülést szerezhetnék. Nem tudom elképzelni, hogy N. „Ferdinánd“ szerepét kielégítőn játszani tudná! Ezer forró üdvözlöt küld, drága Testvérem, az Ön baráti érzületű Lajos. Berg, 1881 június 22, reggel.“

A művészt megrohanták, hogy venné rá a királyt a jubileumon való megjelenésre. De a király nem

akart „óvációs áldozata“ lenni. Végül Lewinskyt említi a levél. Akkortájt lépett föl Münchenben s a király annál inkább is érdeklődött iránta, mivel a barátja nem csak róla, hanem Kastelról, meg a Burgszínház egyéb együtteséről is rajongással beszélt.

## II.

### A meghitt barátok.

*Nyolcadik levél.* „Kedves Kaintz Úr! Öszinte, nagy örömmre szolgál az utóbbi kedves levele, amelyből értesültem, mennyire örül a svájci utazásunknak. Ez csak fokozza abban a gyönyörű országban töltendő napjaink örömét. De minél inkább közeleg az utazás napja, annál ijedtebbnek látszik a jó Bürkel. Ma is a legkülönbözőbb jelentésekkel és javaslatokkal rohant meg. Minden áron rá akart venni, hogy egy nemes urat is vigyek magammal. Ha a nélkül nem menne, ami pedig lehetetlen, inkább lemondanék az utazásról. Az ott való tisztviselők és idegenek tapintatlan tolokodását nagyon is szükséges elkerülnünk. Remélem, találunk egy lakható magánházat a klasszikus tó partján.

Bürkel írta a többi közt azt is, föltűnést keltett, hogy Ön a tervezett klosterneuburgi útját oly hirtelen elhalasztotta, mivel széles körben ismerték a szándékát. Egyébként egy jelentéktelen, csekélyke kifogást könnyen találhatott volna Ön, Nekem még van némi rendezni valóm, azért búcsúznom kell. Ezerszer üdvözlöm, szeretett Testvérem, drága Didier, baráti érzületű Lajos. Berg, 1881 június 25, éjjel. U. i. Az utazásra a legalkalmasabb idő hétfőn, 27-én este 10 óraker. Mühlthalból.“

Ami a nemesi gavallér illeti, a „jó Bürkel“ csak a kötelességét teljesítette, amikor a király nyakába akarta varrni. Mert, a véleménye szerint, épp olyan merész, mint kínos lett volna, az uralkodót szárnysegéd, tehát személyes képviselőt nélkül, az országból távozni hagyni, mivel feltehető volt, hogy az inkognitó úgy se maradt volna titokban.

Viszont a művészről mindenki tudta, hogy a szüniéjét Klosterneuburgban akarja tölteni, érthető tehát, ha a hirtelen változott elhatározása feltűnést keltett és arra a

természetes föltevésre adott okot, mintha a királlyal utaznék.

1881 június 27-én indultak el és július 14-én fejezték be a svájci útjukat. A művész úgy beszélt arról az útról, mint etikai szempontból legnagyobb élvezetről, bár nem tagadta, hogy némi csipős, kesernyés íz is vegyült bizony bele abba a nagyon is bizalmas barátkozásba, legkivált pedig a tegeződésbe, amit a király ajánlott föl neki. De ez a zavaró momentum elmaradhatatlan volt. A túlságos meghitt érintkezésük, a teljes és tökéletes egymásrautaltságuk s a király elbájosító előzékenysége hozta magával, hogy a természetes társadalmi korlátok teljesen leomlottak s az idők során már nem király, meg művész, hanem csak ember, meg ember állt szemközt egymással. A művész féltő respektusa hovatovább tisztára elszórt, mivel mindinkább testvérek, pajtásnak nézte a királyt, habár az jóval idősebb volt is. A szálló vendégeknyvében is mint „Saverny”, meg „Didier” szerepeltek, nem csoda tehát, ha az ifjú szívének eredeti hajlamánál fogva sokat megengedett magának. Bizonytal sokszor, — a tények jogán! — kiváltságos barátának érezte magát, akinek joga van úgy beszélnie, amint éppen akar, úgy gondolkodnia, ahogy éppen támadnak a gondolatai. Így persze többször fordultak elő kisebb jelenetek, melyek lehangolták mind a kettőjüket, de kivált a királyt, akinek a lelkét jóval tovább nyomták, mint a jelentőségük kívánta volna és mélyebb gyökeret vertek benne, mint az első pillanatban hihetőnek látszott.

Ezt a művész hamarosan tapasztalta is.

Ugyanis, a király kívánságára résztvett egy kiránduláson, a hólepte Sureni-szorosban. Hessel-schwerdt kísérte.

A király lelkesedvén Schiller „Tell Vilmos”-a iránt, rendre fölkereste azokat a helyeket, amelyek a darabban előfordultak, hogy a barátjának is megmutassa őket.

Az a kirándulás három napig tartott. De annyira megerőltető és kimerítő volt, hogy a művész, aki nem szokta meg a hosszas gyaloglást, sem a hegymászást, a nэгynapi út után pihenni akart. Érthetőn le-

sujtva fogadta tehát, amikor a Brunnenbe vezető úton jelentették neki, hogy Ő felsége várja, mert még az éjjel folytatja az útját a mód fölött kedvelt Melchthalba, hogy megmássza a Rütli csúcsát. Kedvetlenül üdvözölte a királyi barátját, aki pedig izgatottan sietett eléje s a diadalmas kérdésre: — Nos, hogy tetszett? — mogorván, félig dacosan válaszolt: — Utálatos!

Gondolható, mint érintette ez a válasz a királyt.

Éjszaka volt, amikor a Rütli csúcsára értek, csodálatos szép, világos éjszaka. A heggek mély csendje szent szerelemmel ölelte át őket s a király mámorosan kérte a művészt, adná neki elő a melchthali jelenetet.

De ha a király mámoros volt is, annál józanabb, levertőbb volt amaz.

S ekkor kinos incidens játszódott le köztük.

A halálosan bágyadt, elalélt művész egy hang nélkül visszautasította a királyi kérést.

A király megdöbben.

Ámde nem tágitott.

Figyelmeztette az adott szavára, hogy egyszer, alkalmas helyen, előadja neki a kívánt jelenetet. Az alkalom itt van.

De a művész vonakodott, megköttette magát. Mert a fáradsággal még az a kellemetlen érzés is párosult benne, hogy belekiabáljon a csöndes éjszakába. Ezt a helyzetet csak színész érti meg, de nagy urak soha. Minek erőlködnék hangulat nélkül? Nincs valami félszegebb, se gyötrelmesebb! Azt a színész jobban meg tudná ítélni, mint bárki ember fia, mi való, mi nem! S ilyenkor a színésznek hallgatás a helye!

Bizonyos, hogy Kaintz Józsefben nem annyira az összetört ember követelte jogát, mint inkább a művész tiltakozott benne a lehetetlen, megalázó kívánság ellen! Mert néha még egy királyi kívánság is megalázó lehet, hogyha nem számol a körülményekkel!

A király is szenvedett. Szégyenében, zavarában előbb csak kérlelte, utóbb követelt, végül parancsolt is. És a feszültség tetőfokra hágott. Mert a művészből mindinkább föl-támadt a dac, a megbántott önérzet. Bántotta, hogy a barátja, ki mindig megértő volt, semmibe se

veszi az ő állapotát, az ő akaratát! S azért is hallgatott!

A király pedig — sarkon fordult. Szó nélkül, egy tekintet nélkül távozott el onnan.

A művész még ott maradt.

Csak másnap, virradatkor, vitte át az erdész a tó tulsó partjára.

Még szunnyadt a vidék, de a Guttenberg-villából gyenge fény szűrődött a hasadó hajnalba. A király szobáiban még égtek a gyertyák, amikor a művész hazavetődött. Töprengett, toporgott... Jelentse-e magát? De végre is a hetykésze vitt erőt a lelkén. Nem lehetett önmagához következtelen! Szokása ellen be sem jelentette magát a királynál, hanem egyenesen nyugovóra tért.

Jó későn ébredt. A nap már megjárta a pályája felét. Fölugrott, az ablakhoz sietett, hogy tájékozódjék. És megdöbbenve látta, amint a király a hajójára száll és Luzern felé indul.

Kezdett tisztán látni.

Az a hegyi jelenet, az ő makaesésága, oktalan gőgje, jobban megtépázta hát a baráti kapesot, mint gondolta volna!

Először történt, hogy mellőzte a király; nem vitte magával. És jól tudta, hogy ez kegyvesztés jele.

Egyik szélsőségből a másikba esett. Megsemmisülten roskadt egy székbe. Önvád marcangolta és késő megbánás...

Elkerülhette volna ezt a büntetést, ha az első szóra őszinte lett volna... Ha a fáradságát nem titkolta volna... De akkor hallgatott; gyáván és ostobán, később meg szégyelte, hogy megalázkodjék a barátja előtt!...

Nem talált kiutat.

A nap már leáldozott. Barna köpönyegben beköszönt az este. A királyról semmi hír. A falióra hűségesen verte a tízet... tizenegyet... éjfél... Már kettő is elmúlt... És lélek az ajtón se be, se ki...

Őrjítón nőtt a nyugtalansága... Félelem szállta meg... Óráról-óra kétségbeejtőbb lett a nyomasztó esendő... a tanácstalanság...

Mi itt a teendő? Mihez folyamodjék?

Csolnakot bérelt és követte a királyt.

De hiába kereste.

Végre is délelőtt tíz óra tájon megtért a villába.

Reményvesztve, lélektelen támolygott a lépcsőn. Szinte bebukott a szobája ajtaján.

Nem látta a királyt.

Végtelen kicsinek, végtelen semminek érezte magát.

De akkor már a következő rövid levél várta:

„Nagyságos Uram! Legfelsőbb parancsra utazzék ma este különvonaton Ebikonba. Mély tisztelettel Ebikon, 1881 július 14. Hessel-schwerdt K.“

Most már tisztán látott.

A levél hangja, a parancs, amely kizárta a király társaságából, valóban a kegyvesztés első jelének látszott. S az a kilátás, hogy az a kegyvesztés tartós is lehet, a leggyorsabb cselekvésre készítette őt. Pillanatra se jutott az eszébe, hogy különvonatot vett volna igénybe, amely a cselédséget s a csomagokat vitte. Hanem a király külön hajójával, mely Brunnenben vesztegelt, utazott Luzernbe, s onnan Ebikonba.

Ott aztán megbizonyult, mily mélységesen szeretete a gyöngédlelkű király. Páratlan szívélvességgel fogadta őt és elhalmozta a lényének annyi szeretetével, hogy az előtt a végtelen szeretet előtt, az előtt a csodálatos önfegyelem előtt, mely fonséges magasságba emelte előtte a király személyét, mélyen megalázva és megsejgyenülten, mint egy nagy gyermek, sütötte le szemét...

Ez volt a bűnhödés.

Együtt utaztak Luzernbe vissza, s az inkognitójára való tekintet nélkül, hajtattott a városon keresztül a király.

A művész halkán figyelmeztette is, hogy talán vigyázna az inkognitójára, de erre fölvetette a szép, nemes fejét és így válaszolt neki:

— Ah... bah... après nous le déluge!

Münchenbe visszatérve, együtt utaztak a határig.

Késő éjszaka volt, amikor elváltak; a művész: hogy a szárnységédi kocsijába szálljon, a király: hogy végre nyugalomra térjen.

Ez este másodszor és utoljára olvasott föl a művész a királynak.

A búcsúzókor átölelte és nagyon hosszan nézett a szemébe a király.

És akkor a művész utoljára látta a királyi barátját.

## III.

*A szakítás.*

*Kilencedik levél.* „Kedves Kaintz Úr! Kétszerte drágább most ez a tartózkodási helyem, mivel a neve Önre emlékeztet (Kaintz-kunyhó) bár nincs szükségem a figyelmeztetésre, mert különben is sokat gondolok Önre. A svájci utazásunk, mint valami álom, merült a multba: örvedetes és ellenkező benyomásokból szőtt álom. Végtelenül örülök, hogy 14-én még olyan sokáig együtt lehetünk, mert az a nap, amennyire csak lehetséges volt, enyhítette azokat a kínos benyomásokat, melyeket az Ön viselkedése Brunnenben és környékén való tartózkodásunk során fölidézett.

Remélem, legközelebb megküldhetem Önnek „Didier és Saverny“ fényképét, reimsi pezsgővel együtt. Hón óhajtom, hogy a klosterneuburgi tartózkodása örömteljes és élvezetes legyen. Nagyon boldog vagyok, hogy Ön, drága Barátom és Testvérem, örömmel gondol reám, amint mondta és üzenté is. Holnapután Hochenschwangauba szándékozom menni s a közel napokban lehetőleg sokat olvasni. A legmelegebben üdvözlöm, kedves Barátom és maradok baráti érzületű Lajosa. 1881 július 18. éjjel.“

A következő és utolsó levél véget vet a barátságának és minden beszédnél ékeesebben bizonyítja a király nagy szívjóságát s az érzelmeiben való hűségét.

*Tizedik levél.* „Kedves Kaintz Úr! Ma július végére érünk. Ebben a hónapban annyi élvezetes órát éltünk át együtt a gyönyörű Svájcban, hogy követem a szívem vágyát, visszapillantok a multba s ezt a hónapot az Önre való emlékezéssel zárva le, ismételtlen írok Önnek. Mindenekelőtt köszönöm a hochenschwangau tartózkodásunkra vonatkozó jókívánásait, ahol a gyermekségem óta különös előszeretettel időztem. Jól esik hallanom, hogy a küldött könyv érdekli Önt. Tizenöt üveg reimsi pezsgőt rendeltem ugyan, de csak tizenkettő érkezett. A többit az Ön boldogságára írtatták ki.

Mily végtelenül örvendem, hogy a képeinket végre megkaphattam! Bizonyára alaposan kihasználta az idejét és érdekes könyvekbe mélyedt bele. Ma fejeztem be az izgalmas „Aspasia“ olvasását.

Hétfőn olvastam Hugo Viktor drámáját, a „Cromwell“-t. Rendkívüli munka; színpadra túl nagy, sajnós, csak könyvdráma. Remélem, hogy Didier olykor barátsággal gondol az ő Savernyjére. Szívüdvözlöm és a jó lelkek áldását kívánom Önnek, baráti érzületű Lajosa. A svájci házból, Hochenschwangaunál. 1881 július 31. éjjel.“

A Rütli csúcsán lezajlott jelenetet tehát nem hozta többé szóba a király.

Az utolsó levélben képekről beszél, amelyeket Luzernben készített. Azok a képek teljes alakban ábrázolják mind a kettőjüket. De elrendelte, hogy a negatívot semmisítsék meg, nehogy a fényképész kereskedjék velük.

Az utolsó levél az ő „Didier“-jébe való változatlan vonalmát igazolja, a tartózkodása mellett is, amit később általában „nyilvánított kegyvesztés“-nek tartottak. De egy levélben, amit Pürkelhez írt, megtagadta a változatlan tartós jóindulatú érdeklődését a művész iránt. A július 21-i levél támogatja is ezt, bár további személyes találkozásokra nem is adott többé parancsot a király. A száltéban elterjedt „kegyvesztés“-re nézve az évek során a legkülönböző magyarázatok és találatások keltek szárnyra. De ha nyílt kérdés marad is, hogy levelében miért nem tegezi a király a művészt, nagyon valószínű, hogy ezek a sorok talán az első, valóban pontos, megbízható adatokat tartalmaznak. A király elidegenedését (mert inkább csak elidegenedés, mint kegyvesztés volt az) semmi más nem okozta, mint sorozatos, apró szeretetlenségek, kellemetlenségek és nézeteltérések, melyek mindkettőjük sajátos, szenvedélyes természetében, de legkivált a művész fiatalságában, tapasztalatlan s gyermeki naivságában, túlságos tápot találtak.

Megállapodott, érett egyéniség. kit megnevelt az élet, bizonyosan másképp viselkedett volna.

Ezeket a leveleket, melyeknek mindenikét sajátkezűleg írta a király, sokáig őrizte a művész felesége, Hutzler Sára író, akire va-

lami különös alkalommal bízta a férje. A nagy király tragikus halála után aztán napvilágra hozta, ellátva a szükséges magyarázatokkal s a férje utasítására, itt-ott elhagyva egy-egy istenítő frázist.

Rég eltemetett német folyóiratban bukkantam rájuk.

A leveleket híven, a magyarázatokat pedig a lényegük szerint ültettem át, azzal a célzattal, hogy minél jobban kidomborítsam a művész jellemét és elfogadható ma-

gyarázatát adjam a Rütli-csúcsán tanúsított viselkedésének.

Úgy gondolom, hogy magyar szempontból se lehet érdektelen ez a romantikus viszony, mert Kaintz József a származása szerint magyar ember volt. És érdemes volna tövérről-hegyire, alaposan tanulmányozni a családját is, mert az ő lobogó temperementuma nem németre vall. Nagyön valószínű, hogy színtiszta magyar vér is vegyült a családba.

*Bárdy Dezső.*